

E. Bebris, A. Līdumnieks (zinātniskais vadītājs)

Derivātdarījumu riska kontrole un vadīšana

Derivātdarījumi ir vienošanās starp divām ieinteresētām pusēm par noteikta finansiāla resursa piegādi nākotnē. Ar jēdzienu derivātinstrumentu tirgus saprot tirgus segmentu, kurā finansu instrumenti (valūtas, obligācijas, akcijas u.c.) tiek tirgoti to piegādei nākotnē.

Derivātdarījumi ir vieni no jaunākajiem finansu instrumentiem, kuri parādījās apgrozībā tikai pēdējās desmitgadēs. Galvenā problēma, kura ir saistīta ar derivātdarījumiem, ir ar tiem radītie riski, kuri darbojas neskaitāmā daudzumā, jo pie visiem zināmiem riskiem rodas jauni risku veidi un arī cilvēku negribēšana saprast visus šos risku veidus noveda pie tā, ka pēdējos gados, t.i., sākot ar 1994. gadu, visā pasaulē daudzām kompānijām radās ļoti lieli zaudējumi, kurus uz šo momentu speciālisti novērtē apmēram ar 15 triljoniem ASV dolāru. Tādā veidā derivātdarījumi rada vienu no aktuālākajām problēmām finansu tirgos, kuru rezultātā var tikt destabilizēta ekonomiskā un politiskā situācija valstī.

Derivātdarījumu temats nav aktuāls tikai Latvijā vien, bet arī visā pasaulē. Latvijā derivātdarījumi ir parādījušies tikai pirms kāda gada un to lietošana nav plaša, bet ir tendences pieaugt. Latvijā, uz šo momentu, nav izstrādāta attiecīga likumdošana saistībā ar derivātdarījumiem, tāpat nav pieredzes darbā ar šiem finansiālo instrumentu veidiem, tāpēc liels skaits līgumu tiek slēgti nemākulīgi. Savukārt, pasaulē pastāv ļoti daudz viedokļu par derivātdarījumu dabu, jo vieni uzskata, ka derivātdarījumiem ir jābūt regulētiem no valsts puses, jo tie rada pārāk lielu risku valstij, bet otri uzskata, ka tas ir parasts finansiālo instrumentu paveids, kuram ir tikai sava veida īpatnības, kuras laika gaitā atrisināsies. Kā saka: cik viedokļu tik arī normatīvo norādījumu attiecībā uz derivātdarījumiem, bet lielākā daļa no šiem viedokļiem nav saistīti, kas vēl vairāk sarežģī situāciju, jo tos nevar pareizi uzskaitīt. Kaut arī pasaulē šis finansiālo instrumentu veids ir jau pazīstams divas desmitgades, tomēr daudzi nesaprot kādus riskus un zaudējumus tas var radīt.

Visi šie risku veidi nosaka, ka var tikt radīta finansu tirgu destabilizācija. Tāpēc, lai izvairītos no visiem šiem risku veidiem ir jāveic risku kontrole un pārvaldīšana. Lai varētu kontrolēt un pārvaldīt riskus, tad ir jāveic ļoti daudz dažādi un sarežģīti nosacījumi, kuros ir jāiesaista visas organizatoriskās struktūras, kuras nodarbojas ar derivātdarījumiem.

Tomēr neskatoties uz visiem zaudējumiem un risku veidiem finansiālas institūcijas turpina nodarboties ar derivātdarījumu tirdzniecību. Galvenokārt finansiālas institūcijas var izmantot šos līgumus savu pārējo risku ierobežošanai, kas ir samērā lēts process, jo šo līgumu cenas nav lielas, izņemot tos, kuri ir domāti spekulatīviem mērķiem. Tā kā finansiālām institūcijām vienmēr rodas brīvi līdzekļi, kurus var ieguldīt dažādos finansiālos instrumentos, tad tās izvēlas derivātdarījumus, jo domā, ka šie instrumenti var ienest ļoti lielu peļņu. Katrā gadījumā tas ir viens no progresīvākajiem produktiem uz šo momentu, jo kredītu procentu

likmes ir ļoti zemas, kas nevar dot lielu ienesīgumu. Tāpat arī vērtspapīru cenu svārstības nav tik lielas, lai iegūtu maksimālu peļņu, kas arī nosaka, ka tagadējais progress šāda veida tirgū varētu turpināties vēl diezgan ilgu laika periodu, kamēr neatradīsies jauns produktu veids, kurš varēs ieņemt šī produkta vietu. Visi šie faktori arī nosaka derivātdarījumu lielo pieprasījumu visā pasaulē.

Tāpat viens no stimulojošiem faktoriem, kas nosaka, ka šie darījumi attīstīsies ir tas, ka pēdējos gados ir izveidoti jauninājumi tehnoloģiskajās sistēmās, kas lielā mērā paātrina norēķinu darījumus. Īpašu uzmanību varētu attiecināt uz ārvalstu valūtu norēķiniem. Visi šie tehnoloģiskie jauninājumi ir noseguši laika zonas starp dažādām valstīm, kas atļauj sekot līdz darījumiem visu attīstītāko pasaules valstu biržās un nekavējoši reaģēt uz izmaiņām dažāda veida produktu cenās un uz šo produktu cenu bāzes slēgt visāda veida derivātdarījumus. Tāpat šie tehnoloģiskie jauninājumi ļauj sekot līdz datu pareizai apstrādei finansiālās institūcijās, lai nevarētu rasties nekāda veida krāpniecība vai cita veida neatļauta darbība. Tas arī lielā mērā atvieglo darbinieku darbu, jo tagad var ietaupīt laiku uz visu dokumentu apstrādi un pievirst uzmanību risku samazināšanai, kas ir svarīgākais moments finansiālo institūciju darbībā.

Tomēr neskatoties uz visiem šiem jauninājumiem un citiem procesiem, galvenā nozīme risku kontrolē un pārvaldīšanā ir darbiniekiem un vispār atbildīgam personālam, kuri nosaka finansiālo institūciju darbības mērķus un citāda veida darbības politikas, pēc kurām tad arī finansiālo institūciju darbinieki darbojas turpmākajā periodā. Tāpēc atbildīgam personālam ir jānosaka mērķi un darbības politikas, kā arī visas šīs politikas ir jāizplata starp darbiniekiem rakstiskā veidā, lai kādu negadījumu rezultātā varētu prasīt katra darbinieka atbildību katrā konkrētā gadījumā, tāpat darbiniekiem ir jānosaka viņu pienākumi un atbildības līmeņi, lai neautorizētas personas nevarētu izmantot konfidencionālu informāciju (šajā gadījumā vislabāk ir izmantot parolu sistēmu datoros), kura varētu noplūst ārpus finansiālo institūcijas. Šīs izstrādātās politikas ir kaut vai reizi gadā jāpārskata, ja gadījumā tā ir finansiāla institūcija no valsts ar nestabili ekonomiku, tad biežāk, lai izdarītu korekcijas saistībā ar izmaiņām tirgū un ekonomiskajos un politiskajos kritērijos kopumā. Finansiālo institūciju darbiniekiem ir stingri jāievēro šīs politikas, lai nerastos tāda veida gadījumi kā zaudējumi, un neievērošanas gadījumā ir jānosaka sodi, līdz pat atlaišanai no darba.

Tāpēc tēmas aktualitāti var pamatot ar to, ka Latvijā šāda veida tirgus vēl nav attīstīts un lai nerastos tāda veida zaudējumi kā tie radās pārējā pasaulē, tad apskatīsim vispārējo derivātdarījumu būtību un nepieciešamību, kā arī ar tiem saistītos riskus un šo risku kontroli un pārvaldīšanu, kas varētu atvieglot Latvijai iespēju izveidot pienācīgu un konkurēt spēju derivātinstrumentu tirgu.

Šī darba mērķis ir izpētīt derivātdarījumu būtību un ar tiem saistītos riskus, tā rezultātā noteikt trūkumus derivātdarījumu risku kontrolē un pārvaldīšanā, kā arī izstrādāt priekšlikumus derivātdarījumu risku pārvaldīšanas jomā.

Darba pamatā ir jaunākā ārvalstu literatūra, nepublicētie materiāli un dažādi likumdošanas akti noteiktās valstīs, kā arī Latvijas Bankas izstrādātie normatīvi.